

ELS PROJECTES DE DESSECACIÓ DE S'ALBUFERA

***RESUM DE LES DISTINTES TEMPTATIVES I EMPRESES
DE DESSECACIÓ***

**Per FRANCESC LILLO COLOMAR
*Març, 2010.***

Introducció: la recerca històrica

La història de s'Albufera presenta molts de caires, moltes arestes poc conegudes. Una d'aquestes és la dels bastiments que es forjaren per aconseguir un estat d'opinió favorable a la declaració d'utilitat pública de les obres de dessecació de s'Albufera, primer entre els governants i després entre la població de la comarca.

Tot un gran *embalum* de discursos, arguments i teories, dictàmens de personatges il·lustres i il·lustrats, denúncies, reclamacions per danys i perjudicis i tot un caramull de reivindicacions, queixes i laments, conformen un clam digne de ser tingut en compte finalment per les autoritats; i es posà en marxa l'engranatge necessari per impulsar els diferents projectes de sanejament, canalització i/o dessecació.

Fins a la culminació dels idearis higienistes il·lustrats sembla que pocs canvis havien tingut lloc en la pell d'aquell territori: coneixem poc l'època prèvia a la Conquesta i especialment la de la Mallorca musulmana. Tot i que sembla –pels mapes més antics- que no s'hi feren infraestructures hidràuliques, aquest era un territori explotat i aprofitat, per caça i pesca, pastures i bagatge i també en l'explotació salinera: en diversos documents de capbreuacions i transmissions d'herències o vendes de la finca de Son Sant Martí apareix, des del 1272, la reserva pels senyors a l'explotació de les salines que hi ha a la garriga.

Des del Repartiment fins al despotisme il·lustrat, s'Albufera i tot el que l'envolta va sofrir poques transformacions i les relacions foren les pròpies del domini feudal. Hem trobat documentació abundantíssima d'enfrontaments constants dels pobladors de sa Pobla, Muro, Alcúdia i Santa Margalida per l'aprofitament dels recursos comunals, amb les finques de Son Sant Martí, la gran Albufera i Son Sant Joan.

La història de s'Albufera no és aliena als profunds canvis d'ordre polític i social que se varen succeir des de principis del XVIII fins al mitjans del XIX, amb la fi de l'Antic Règim i la consolidació de la monarquia absolutista. El despotisme il·lustrat serà un impulsor de les reformes¹.

Si l'ideal de la Il·lustració és dominar la naturalesa per la raó, els projectes de sanejament de zones humides entren de ple en aquests pressupostos i es justifica qualsevol intent de dur a terme aquestes obres de sanejament. No obstant això, no serà fins a la modificació de la legislació –Llei de 17 de juliol de 1836, que facilitarà les expropiacions per raó d'utilitat pública - en què les diferents companyies o particulars no veuran una clara possibilitat de negoci i s'interessin en invertir *capitals inactius*.

Excedeix de les pretensions d'aquest resum aturar-nos al detall de cadascun dels projectes, dictàmens o plànols que a continuació es descriuran. De fet, sols farem menció d'aquells que aporten informació valuosa sobre s'Albufera i la seva problemàtica, i en alguns casos esdevenen una radiografia precisa de l'estat físic de tot aquell territori. Per això i per aclarir-nos un poc, hem elaborat una taula annexa que fa un recull cronològic d'aquells episodis dignes de destacar per descriure, projectar, cartografiar o informar sobre l'estat de s'Albufera.

1. Projectes i temptatives d'empreses de dessecació

Alexandre de Cauterac d'Ornezau

La *Reial Societat Mallorquina d'Amics del País* (RSMAP)², creada el 1778 en el regnat de Carles III, és la principal impulsora de projectes per a la millora i el foment de l'agricultura, la indústria i el comerç.

El primer projecte que planteja la dessecació de les zones humides de Mallorca va ser el d'Alexandre de Cauterac d'Ornezau el 1799³, el qual comptà amb l'ajut i l'entusiasta col·laboració de la RSMAP. Tot i els detalls del projecte de dessecació que ofereix De Cauterac a petició de la RSMAP, les circumstàncies polítiques i econòmiques del moment no faran possible la seva realització i finalment, amb la Guerra de la Independència, el francès haurà d'abandonar Mallorca.

Ja en aquesta ocasió De Cauterac topà amb l'oposició de propietaris i pagesos de sa Pobla, temorosos de l'esgotament de les reserves d'aigua que alimenten els seus pous i sínies, si es du a terme la dessecació.⁴

Per aconseguir la dessecació es proposa la utilització de maquinària hidràulica, que en nombre de sis i situades a les parts més baixes recollirien les aigües de tota s'Albufera mitjançant nombroses síquies de petita amplària (0,80 m); d'aquestes màquines fins a la mar es conduiria l'aigua per canonades col·locades sobre un mur.

De Cauterac és el primer que planteja la construcció de dos grans canals que rebrien les aigües dels dos torrents principals (el de Muro i el de Sant Miquel) i les conduirien directament a la mar.

El pressupost total de les obres ascendia 1.624.000 Reials velló i a canvi de la dessecació demanava la meitat de les terres dessecades⁵.

Els primers dictàmens i projectes que a continuació es descriuen tenen en comú –a diferència del projecte de De Cauterac– que no plantegen la dessecació com a prioritat, sinó únicament la canalització dels principals torrents i canals per donar sortida a les aigües de les plenes de la manera més ràpida i directa cap a la mar. En aquest sentit no es proposa en cap moment ni l'alienació dels terrenys del Reial Patrimoni ni l'expropiació de les terres aconseguides per la baixada de les aigües, causa de tots els temors i el rebuig expressats pels poblers.

Passades les convulsions de la Guerra de la Independència, altres personatges il·lustrats o persones compromeses amb les millores sanitàries i socioeconòmiques del país, jugaren un paper decisiu per aconseguir l'estat d'opinió necessària a favor del sanejament de les terres inundades. És el cas de Tomás de Rifá, Bartomeu Sureda, el metge Joan Reinés, Joan Sorà i d'altres, com l'autor anònim d'una publicació satírica, *“El parto del monte en las cercanías de la albufera”*⁶ crítica il·lustrativa del declivi del món feudal encara present a principis del XIX, al menys a s'Albufera; i també càustica ironia pels resultats reals – *ridiculus mus* - de les expectatives i aspiracions creades en torn als decrets de les Corts de Cadis que abolien privilegis exclusius i privatius, de vassallatge i de jurisdicció.^{7,8}

Eusebio Ruiz

El 23 de maig de 1815, Eusebio Ruiz, Coronell del Real Cos d'Enginyers, fa entrega d'un dictamen⁹ en el qual descriu amb detall l'estat de deteriorament dels camins, torrents i síquies de les terres de marjal pertanyents al Reial Patrimoni. Tot i que sembla que no va aixecar plànol que acompanyés el seu dictamen, destaca la profusió de la toponímia emprada, sens dubte fruit d'una detinguda prospecció del territori.

Pel reforçament dels talussos del Torrent de Sant Miquel i per poder fer front a les considerables despeses econòmiques, entre d'altres mesures, Eusebio Ruiz proposa: *“Para que no fuese tan costoso la inversion de jornales de peones convendria destinarse una brigada de 15 á 20 presidiarios donde los que por razon del penoso trabajo, y poca salubridad en los meses de Junio, Julio y Agosto se les gratificase con dos reales de vn. diarios a cada uno, y los restantes meses del año con la mitad.”*

Igual que va plantejar De Cauterac el 1799, amb la proposta de construir dos canals principals per rebre les aigües dels torrents i conduir-les a la mar¹⁰, Ruiz apunta la idea d'obrir una bretxa en el Braç de Son Sant Martí per donar sortida a la mar a les aigües dels torrents de Muro i de Sant Miquel, les quals conflüen en el Pas de la Creu.

Com és sabut - i es pot veure en els distints planells aixecats fins a les obres de la *New Majorca Land Company* – tota l'aigua de s'Albufera feia un recorregut llarg i sinuós fins a la seva sortida a la mar, desviant-se en direcció a Alcúdia i desembocant a l'Estany dels Ponts per sortir definitivament a la mar en el Pla des Pinar. La pròpia naturalesa va facilitar les coses i va aconseguir allò que proposava Eusebio Ruiz: el dia 1 de desembre de 1852 i després de dos dies de diluvi hi va haver la gran plena, la *plena d'en Gelat*¹⁰, que a més de produir considerables danys i perjudicis, va obrir la desitjada bretxa a la barra dunar: *“No siendo suficiente el cauce de dicho torrente (el de Muro) para contener la abundancia de aguas, se abrió otro nuevo dentro el predio Son March, y salido á la Albufera rompió el arenal hasta el mar, abriendo un canal de unos doscientos pasos de ancho y cinco varas de profundidad...”*¹¹- just en el lloc anomenat des de llavors s'Oberta.

Tomás de Rifá

Un any després, el també Coronell del Reial Cos d'Enginyers, Tomás de Rifá, entrega un dictamen¹² amb data 27 d'agost de 1816, el qual va acompanyat d'un plànol¹³ d'extraordinària factura. Es tracta del primer plànol que coneixem amb tant de detall i precisió. En aquest, les síquies mestres, les carreres i els torrents es troben perfilats i perfectament identificats, així com la distribució de les veles de la marjal poblada, que corresponen als terrenys del Reial Patrimoni, objecte i motiu de l'aixecament del plànol. La toponímia és molt profusa i la ubicació de Sa Roca, s'Ullastrar, el Cibollar o el Pas de la Creu ens permet fer-nos una idea de la seva situació abans de que s'obrissin canals i síquies que transformarien del tot aquell territori.

Tomás de Rifá, veient la dificultat que suposava –i que de fet suposaria per molts d'anys – l'eliminació de les parances per a la pesca d'anguiles i peix situades en el Caminal - és a dir, al pas que travessava les sis síquies que vessaven l'aigua a l'Estany dels Ponts i després a la mar- planteja també la conveniència d'obrir una síquia que, en direcció als Replans de Muro, facilités el pas a les aigües travessant el Braç de Son Sant Martí: *“...sin embargo si se quiere conservar esta obra –les parances- para aprovecharse de la pesca soy de dictamen se haga una nivelacion desde el terreno llamado los Replans de Muro empezandola desde el fondo ó suelo del Estanque inmediato atravesando el Bras por Son Marti ... y poder asi calcular el coste de una zanja que de salida a sus aguas...”* *“El beneficio que se notará dentro pocos años ... atrahe la codicia de las gentes, pues tocaran las ventajas que disfrutaban sus vecinos en sus cosechas que duplicaran y desearan los arrendamientos de las infinitas tierras que quedaran a disposicion de poderse cultivar; pudiendo asegurar que S.M. tendra mayor cantidad de tierras que arrendar...”*

Com es pot veure aquí, l'objectiu és canalitzar les aigües cap a la mar per evitar les inundacions durant les plenes i guanyar terrenys tant per cultius com per pastures per incrementar el nombre de llogaters i rendes del Reial Patrimoni.

Bartomeu Sureda i Joan Sorà

Bartomeu Sureda i Miserol (1769-1851) fou un destacat personatge de la Il·lustració tardana¹⁴, nascut a Mallorca d'una família de fusters mallorquins. Va estudiar dibuix a Palma i es traslladà a Madrid. En els seus viatges per tota Europa es forma en enginyeria mecànica, gravat i ceràmica. A Espanya dirigirà diverses fàbriques reials (de teixits, de porcellanes i de vidre) i aportarà els seus coneixements en maquinària industrial, en el disseny d'aparells mecànics, i especialment en la indústria tèxtil i del vidre.

El 9 de desembre de 1816 en carta dirigida a l'administrador del Reial Patrimoni, Antonio Laviña, Bartomeu Sureda ofereix els seus serveis a la causa de sanejar s'Albufera: *"Por Real orden de 6 de abril ultimo... se sirvió S.M. concederme las dos terceras partes del sueldo que disfrutava por Director de la Rl. Fabrica de porcelana, para que con este auxilio pueda establcer en esta Ysla una fabrica de hilados,..., y no estando aun satisfecho asi mi celo por el servicio de S.M. , y sabiendo el empeño con que VS. adelanta las mejoras de las obras de canales y sequias en la gran riqueza que tiene el Rl. Patrimonio, en la villa de la puebla, me ha parecido ofrecerme á dirigir otras obras especialmente el dar salida a las aguas en cuyo ramo he hecho un estudio particular sin mas premio ni remuneracion que el sueldo que se me ha señalado..., pues como mi permanencia en las marjales no ha de ser continua y solo de algunos dias en los periodos de las limpieza o de direccion de obras, este nuevo encargo en nada ofende al objeto que S.M. ha tenido para concederme las dos terceras partes de mi sueldo."*¹⁵

No ens ha estat possible endevinar la vertadera causa que va provocar el rebuig d'aquest desinteressat oferiment de persona tan qualificada, emperò després d'un anar i venir de cartes d'Antonio Laviña amb la Reial Casa, i amb data de 20 de desembre de 1818, la Reial Acadèmia qüestiona els coneixements necessaris en hidràulica de Bartomeu Sureda, ja que no consta que els hagués obtingut en aquella Acadèmia.

L'intent de venda en aquells moments de la finca més gran de totes les que conformaven s'Albufera - propietat del Duc de Lante - no tingué èxit. El desinterès del Reial Patrimoni quedà ben palès en un seguit de cartes de rebuig - l'última de les quals amb data 22 de març de 1819¹⁶ - a les ofertes i rebaixes de Pedro María de Lante.

Ja jubilat, Bartomeu Sureda el 1829 es trasllada a Mallorca, i el 3 d'octubre de 1830 signa un dictamen¹⁷ i presenta un plànol de s'Albufera¹⁸, juntament amb Joan Sorà, catedràtic d'institut i professor de l'escola de matemàtiques, geografia i llengua - institució protegida pel Consolat de Mar i Terra - al capdavant del qual en aquella època hi havia Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans.¹⁹

En aquest plànol de 1830 i des d'una desacostumada perspectiva, se'ns ofereix una visió de s'Albufera molt singular, més artística i menys topogràfica que les precedents. No obstant això és admirable la quantitat d'informació que ens ofereix aquesta cartografia tant en el conjunt com en detalls molt precisos.

Aquí, el canal projectat per donar sortida a les aigües, travessant el Braç de Son Sant Martí es troba situat al nord de l'Estany d'Abaix; aigües amunt es projecta la canalització dels torrents de Sant Miquel i de Muro o del Rafal Garcès i de les síquies mestres que desaiqüen les marjals: tots ells confluirien en el Pas de la Creu.

La iniciativa de les obres sorgeix en aquest moment del Reial Patrimoni i és aquesta institució ara la interessada en la compra de la s'Albufera Gran: *"Cuando en 1830 se concibió por esta Bailia el proyecto, la primera base fué la de adquirir por compra la Albufera con todas sus pertenencias, y hasta se llegó al extremo de evaluaciones y demas, no pudiendo acordar definitivamente el precio. El Real Patrimonio en aquella epoca siendo propietario de la Albufera, podia sin mucho gravamen llevar á efecto la*

canalización, no en un año solo, sino paulatinamente, y los productos con que contaba, apenas se hubieran resentido del gasto anual.

Ademas el estado de la misma Albufera, es decir de su principal granjeria, la pesca y la caza, ofrecia una esperanza de aumento, y poder llegar con el tiempo á constituir una renta anual dupla de la que entonces producía. Estas consideraciones y la del aumento que se obtenia en los diezmos de los terrenos beneficiables, eran justos motivos para empeñarse en aquel proyecto, que no se hubiera abandonado á no mediar pocos años despues las ocurrencias que tanto han contribuido á menguar los productos de esta Bailia."²⁰

No sabem a quines ocurrències al·ludeix el Batle General, però el cert és que la compra no es va materialitzar, per la qual cosa el projecte de Sureda i Sorà romandrà també en el calaix dels projectes impossibles.

Joan Sorà tornarà a aixecar un plànol "*copia rectificada del que formó en 1830*"²¹ i elaborarà un dictamen l'any 1852, per encàrrec de l'administrador del Reial Patrimoni Balear.

En aquest plànol es pot observar una desviació cap al sud –respecte al plànol de 1830- en la projecció del canal que hauria de travessar el Braç per donar sortida a les aigües cap a la mar. El canal projectat unifica les aigües igualment a l'altura del Pas de la Creu, però travessa l'Estany de Baix per acabar a la mar, a distància de l'anterior projecció, però encara lluny del que seria definitivament la sortida per s'Oberta.

Bouvy & Verniere

Avalats per la dessecació del Prat de Sant Jordi, Paul Bouvy i Paulí Verniere es dirigeixen el 1847 al Govern de S.M. sol·licitant la concessió provisional de les obres de dessecació: "*Despues de haber llevado á cabo el infrascrito y su consocio Mr. Paul Bouvi con un éxito superior á sus esperanzas la dificil y costosa obra del desagüe del pantano que existia cerca de Palma de Mallorca titulado el Prat de s. Jordi, y habiendoles acreditado la experiencia cuan beneficioso ha sido su resultado, así para el pais y para los propietarios del terreno, como para el Gobierno que sin gasto alguno por su parte ha visto aumentar los productos de un espacio vastísimo que antes eran insignificantes ó nulos, concibieron los espresados Ingenieros y Directores de la obra citada, el proyecto de verificar igual trabajo con la Albufera de Alcudia en la misma Isla de la propiedad de S.M. Pensamiento grandioso y atrevido á la verdad, pero realizable si el Gobierno ó la Administracion del Real Patrimonio le prestaba su apoyo.*

A este fin se trasladaron á Alcudia con el objeto de estudiar el terreno que ocupa la Albufera y poder asi apreciar mejor facultativamente la posibilidad de dha. Empresa; movidos unicamente por el deseo de adquirir renombre, y la estimacion de un país en el cual se hallan establecidos. Practicado ya el reconocimiento que se habian propuesto, se corroboraron en la idea de que se podia llevar á efecto el desagüe, aun cuando fuese su coste de alguna consideracion, tanto porque la situacion del terreno permite esta operacion por medio de canales de circunvalacion ó acequias directas, cuanto que su ejecucion lejos de lastimar ninguna clase de intereses les es al contrario beneficioso á todas luces..."²²

Aquesta sol·licitud promourà un expedient d'àmplies repercussions polítiques i socials a tota la comarca, com es veurà més endavant. A la vegada serà la causa de la declaració d'utilitat pública per a les obres de dessecació el 19 de novembre de 1851.

No coneixem cap plànol ni dictamen de la seva autoria i sembla que no encetaren cap tipus d'obra. Per les seves queixes i reclamacions tot indica que foren víctimes de la burocràcia i les resistències del Reial Patrimoni de Balears, el qual feu servir les seves prerrogatives –pel dret que li pertocava com a propietari - per allargar tots els terminis. No obstant això, amb data 10 de juliol de 1852 es constata la renúncia del Reial Patrimoni en favor de Bouvy i Verniere, i ordena que es celebri el contracte, del qual en desconeixem la seva existència.

Posteriorment, el 1855 Verniere, amb un altre soci de nom Antonio Álvarez y García rebran la concessió de les obres. Però aquesta nova concessió forma part ja de la llarga llista de cessions entre concessionaris i nous atorgaments provisionals o definitius de les obres de dessecació, iniciada amb Juan María de Villaverde el 1859 i acabada amb la cessió de la concessió aprovada el 12 de gener de 1863 a favor de Joaquín Figueras, Guillermo Partington i Jorge Higgin a John Frederic Bateman i Guillermo Hope amb data 20 de març de 1863. Tot junt va passar per un bon nombre d'empreses, algunes de les quals ens deixaren la seva empremta amb canals oberts que encara conserven el seu nom, com és el cas del Canal d'en Palet i el Canal d'en Ferragut, o d'en Molinas.

Antonio López Montalvo

No hi ha dubte de la importància i la transcendència que va suposar la intervenció del que en aquells moments era l'enginyer en cap de la província. Com a encarregat del Servei d'Obres Públiques a Balears, Antonio López redacta un informe amb data 21 de novembre de 1847²³ i explica els beneficis que se n'obtindrien de la seva dessecació i preveu un termini de quatre anys per a realitzar-la.

Posteriorment a la declaració d'utilitat pública per a la dessecació (19 de novembre de 1851), López rep l'encàrrec de realitzar un estudi a fons de la qüestió, i en data 25 d'agost de 1853 envia una memòria descriptiva²⁴ del projecte complet de dessecació i un plànol a escala 1:10.000.

Tot i que ell declara que *“Estoy muy lejos de pretender que el trabajo que presento... se considere ni aun como anteproyecto...”*, el cert és que ens trobem davant un estudi de gran abast, que deixa poc marge a la improvisació i ofereix propostes concretes per a la seva realització i que serviran de base per a tots els projectes que es presentaran,- amb les modificacions corresponents - inclòs el de la *New Majorca Land Company*.

En aquest document queda reflectida la transcendència de la rompuda de la barra dunar *“Hasta el mes de Noviembre anterior, todas las aguas no tenían otra salida que por 23 tageas practicadas en el espresado dique (el Caminal), mas bien para facilitar la pesca de anguilas que para dar salida á las aguas ... Las inundaciones extraordinarias que tantos desastres causaron en esta Ysla en el mes de Noviembre de 1852 acumularon sobre todos los terrenos de la Albufera la inmensa cantidad de 100.000.000 de metros cúbicos de agua que por momentos aumentaba. Esta enorme masa produjo como no podía menos de suceder un rompimiento extraordinario en el dique de arena que lo separaba del mar ... y a esta feliz coincidencia se debe la pronta evacuacion de los terrenos ... Esta circunstancia ha favorecido para que varios propietarios interesados hayan abierto el canal que se representa en el plano con 9 metros de latitud y 1,2 metros de profundidad, hasta el espresado rompimiento. Pero no haciendo en él las obras de defensa que por la acumulacion de las arenas le van obstruyendo por momentos, esta cortadura desaparecerá muy pronto.”*

Lluny del discurs ampul·lós propi de l'època, López es mostra més prosaic i sintetitzat en poques paraules: *“... a poco que se examinen los planos y los datos apuntados, se ve que todo está reducido a la construccion de canales y al establecimiento de algunas maquinas para elevar las aguas que se hallan superiores al nivel del mar... El objeto principal de las obras ... es el de recibir todas las aguas que vienen de los torrentes, recoger las de las lluvias, e impedir su derrame sobre los terrenos hoy inundados...”*

Per aquest propòsit López planteja la construcció de tres canals: el primer que parteixi del torrent de Sant Miquel *“sirviendo en este concepto de canal de circunvalación por la parte del Norte”* i desemboqui a l'Estany dels Ponts; el segon canal seria el que recolliria les aigües del torrent de Muro circumval·lant s'Albufera en direcció sud, cap a Son Sant Martí, per acabar a la bretxa oberta en la Plena d'en Gelat. I el tercer canal seria un canal

central que partint de la Siquia de Son Senyor en direcció al Pas de la Creu, recolliria les aigües de pluja, les dels ullals interiors i les siques mestres de la part central, conduint-les a les “faldes del pinar de Son Sant Martí” on gràcies a unes màquines hidràuliques s’elevarien per sortir definitivament a la mar.

En el Capítol 4^{art} es constata la preocupació sobre l’estat d’opinió de la gent de Sa Pobla entorn als successius projectes que es presenten arrel de la declaració d’utilitat pública a les obres de dessecació. *“Consecuencia del desagüe en las marjales. Los habitantes de la villa de la Puebla estan muy interesados en que la situacion de estos productivos terrenos no se altere y es muy justo y natural que asi suceda. De aquí proceden los temores que abrigan acerca del resultado de estas operaciones... En los Prados... tienen estos vecinos el privilegio de introducir a pastar sus ganados; este es otro temor que tienen aquellos habitantes, pero considerando que todos estos terrenos pueden convertirse en marjales, en prados artificiales que produzcan con mucha abundancia mayores pastos, y que los derechos que pueden tener para usufructuarlos serán respetados como corresponde, se ve que este temor es de poco fundamento”.*

Com a proposta genuïna, planteja la construcció de dos embassaments aigües amunt de s’Albufera, és a dir, als torrents de Sant Miquel i de Muro abans d’arribar a la zona humida. En els detallats càlculs que es fan dels cabals aportats per a cada conca, no hem trobat cap referència a les Fonts Ufanes de Gabellí i al seu important tribut a s’Albufera. Tot i això quan es planteja el primer d’aquests embassaments: *“hay buenos emplazamientos para establecer un pantano, pero el mas á proposito es el que se halla proximo á los llanos de Ullaró”*, volem pensar que es pretenia aprofitar aquelles aigües, mitjançant un *“deposito de 400.000 metros cúbicos, que puede renovarse dos veces al año, es decir que durante este tiempo podria disponerse del volumen de agua de 800.000 metros cúbicos.”* Com veiem, López s’avançava fins i tot al debat que adesiara sorgeix entorn a l’aprofitament de les aigües de les Fonts Ufanes.

Respecte al torrent del Rafal Garcès o de Muro, es proposa la construcció de dos embassaments *“uno en la inmediación de la montaña y otro a la inmediación de Llubí, y aunque entre ambos no pueda disponerse mas que de 1.000.000 de metros cúbicos, deducidas toda clase de perdida, tendremos igualmente que podrán regarse 222 hectareas, que unidas a las anteriores forman un total de 561 cuarteradas de tierra. Esta sola parte del proyecto general bastaría para hacer posible su egecucion bajo el aspecto financiero... En esta Ysla mas que en ningun otro pais es harta necesaria la introduccion de este sistema de riegos por la escasez é irregularidad de las lluvias.”*

A la conclusió, López postula que la dessecació és possible mitjançant la canalització de les aigües i l’ajut d’una màquina de vapor, i que de les 3.203 Ha de la superfície calculada per s’Albufera, 2.397 Ha resultarien utilitzables per a l’agricultura, amb un pressupost aproximat de 3.911.800 reials velló.

Juan María de Villaverde

Tampoc Juan María de Villaverde va tenir èxit en el seu intent, i pot ser fins i tot no arribà a encetar les obres. Els documents són en aquest aspecte confusos i contradictoris.

Caducada la concessió de Cayetano González, per Reial Ordre de 27 d’abril de 1857 s’autoritza a Villaverde a fer els estudis de dessecació de s’Albufera i presentar el corresponent projecte, el qual fou presentat amb data 30 de desembre de 1857 i aprovada la concessió per Reial Decret de 26 de juny de 1859²⁵ a nom de Juan María de Villaverde. No obstant això, sis mesos després, el 5 de gener de 1860, trobem ja a Palet i Cia., de Sebastià Palet, com a nova empresa concessionària de les obres de dessecació.

El projecte de Villaverde, tot i no ser realitzat pel seu promotor, és el de més transcendència i de conseqüències més importants en la definitiva empresa de dessecació. Hi ha dues qüestions cabdals per afirmar això: primer perquè fou traspassat talment als successius concessionaris fins arribar a Bateman, el qual l’adoptarà - tot i que hi

introduirà importantíssimes modificacions en els respectius projectes en el decurs de les obres que durà a terme la *New Majorca Land Company*; i en segon lloc perquè les condicions d'atorgament de la concessió esdevindran la principal causa de disputes i contindran la fórmula definitiva per a l'expropiació de tots els terrenys dessecats: *“Estando declarada esta obra de utilidad pública el concesionario podrá adquirir con arreglo a la ley de 17 de julio de 1836, los terrenos hoy improductivos que se hallaran ya constante, ya periódicamente cubiertos por las aguas, así como la parte necesaria para las obras, de los que esten aprovechados o sean susceptibles de cultivo conocido en el país y dispuesto en el plan con el nombre de prados y marjales.”*

És important assenyalar també que les importants modificacions del projecte respecte del de López -la més important de les quals és unificar els dos torrents - fou l'argument principal del Reial Patrimoni en la disputa posterior – en part contra el ministeri de Foment i en part contra els concessionaris- , en la qual es resisteix a cedir els terrenys taxats per a l'expropiació.

El projecte de Villaverde²⁶ com hem dit, introdueix importants modificacions al dictamen de López, la més important de les quals és la de descartar els canals de circumval·lació i projectar-ne dos de paral·lels i perpendiculars a la mar, que recollissin les aigües dels torrents de Muro i de Sant Miquel. Les raons són economitzar en la seva construcció, per la menor longitud i aconseguir un major pendent de la solera en benefici del desaigua ràpid en casos de plena grossa. Villaverde recupera la idea ja formulada per De Caüterac, Ruiz, Rifà, Sureda i Sorà.

No obstant això, al nostre parer la major diferència i novetat respecte al projecte de López és la que fa referència a l'Estany dels Ponts i a l'Estany Gran. Primer perquè en una reflexió entorn a la solució més adient des de la perspectiva de la salubritat apunta a una possible comunicació amb la mar: *“Con algunos trabajos se pudiera hacer comunicar estos con el mar...”*, la qual cosa suposa un desconeixement o un lapsus difícil d'explicar, ja que era ben coneguda la sortida de tots els estanys a través de l'Estany dels Ponts cap a la mar. A més, i a diferència de López, Villaverde proposa reblir aquests estanys, amb la qual cosa no es necessita la màquina de vapor que proposava López i es guanyen moltes hectàrees de nous terrenys per a cultius.

El pressupost total de l'obra augmenta també les diferències respecte al projecte de López, ja que en aquest cas ascendeixen a 16.923.219 Reials velló.

2. La singular relació de Sa Pobla amb s'Albufera

Alcúdia, Muro i Santa Margalida, des de finals del segle XVIII i principis del XIX mantingueren una activa reivindicació i una continua denúncia de les condicions de vida en aquella *"comarca yerma y mortífera conocida en la Isla bajo el nombre de la Albufera de Alcudia"*.²⁷

Sa Pobla, per motius molt fonamentats, com es veurà més endavant, va mostrar-se contrària a qualsevol canvi en els usos i aprofitaments dels què gaudien els seus habitants des dels temps del Repartiment.

Per als poblers, a diferència dels altres pobles esmentats, la dessecació de s'Albufera i la conversió en terres de cultiu, podia suposar - i de fet ho va suposar més tard - la pèrdua dels terrenys del Reial Patrimoni, els quals aprofitaven comunament per a pastures i bagatge.

Aquesta oposició, a vegades radical i amb algun episodi violent amb intent de sabotatge de les obres de dessecació²⁸, es va mantenir gairebé fins a la concessió definitiva de les obres de dessecació a la *New Majorca Land Company*, i fins i tot amb algunes manifestacions contràries encara en temps dels anglesos²⁹.

Tot i les primeres resistències dels poblers, no deixa de ser sorprenent que a partir de la concessió als anglesos, són els poblers els que més s'impliquen i se'n beneficien de l'empresa de dessecació.

La històrica lluita per preservar els drets comunals de pastures per bestiar i segar bagatge és prou coneguda i està ben documentada a multitud de plets i processos que els jurats de sa Pobla hagueren de mantenir al llarg dels temps. El 1708 s'aconsegueix la concessió per a establir parcel·les en una superfície de 145 hectàrees en trossos de mitja quarterada amb un cens i compromís de fer 4 jornals per cada mitja quarterada obtinguda en treballs en el torrent. El 1722 els establits ja eren 442.³⁰

Després de la Guerra de Successió (pau d'Utrecht de 1713), el 1719 el rei Felip d'Anjou o Felip Vè es venja anul·lant els drets i les concessions fetes pel seu antecessor, l'Arxiduc Carlos. A Sa Pobla la venjança arriba amb la retirada de l'administració de sa marjal als regidors de sa Pobla... *"ja que els establiments eren il·legals al haver-se contractat amb els representants d'un rei intrús"*.³¹

El 1793, com a conclusió del plet encetat 76 anys enrere, un Reial decret torna els terrenys de sa marjal al Reial Patrimoni, tot i que l'ús de pastures i bagatge seguirà sent comunal.

El cas del cotoner maltès

El 1817 tenim una bona prova del recel i l'hostilitat amb què era rebuda qualsevol empresa que tingués intencions de canviar les coses, en la dramàtica aventura d'Antonio Vasalli, ciutadà de Malta³², el qual havia aconseguit un préstec de 6000 reials per part del Reial Patrimoni per a introduir el cultiu del cotó. En principi la intenció de Vasalli era la d'explotar en emfiteusi sis o set quarterades on: *"El suplicante no se propone otro fin en su empresa que introducir este vegetal y fomentarlo..."*

Segons les paraules del propi Vasalli, l'experiència va ser tot menys d'acolliment i hospitalitat: *"...tiene los habitantes inimicos, no por algún motivo personal; pero son naturalmente contrarios al extranjero, y son tan barbaros que con todo que ganan por el trabajo del algodón, no puedan veer ni el nuevo cultivo ni los cultivadores, y odian á muerto los colonos. En el día 27 de marzo ultimo los pagesos posaron fuego á la casa del Establecimiento á Son Sabatier y cremaron con ella todos los instrumentos rurales con mucho daño á la empresa y ruina del cultivo... ¡¡¡ Cotoner si no fuggi, ti farem fugir de sa Pobla!!!, con semejantes insultos y insolencias, y lo hacen mismo los hombres."* De poc li va venir deixar la pell a aquest home, ja que: *"... se trova ya de tres meses gravemente*

infermo y en el mes de julio pasado ultimo fue somministrada á él la Sagra comunion y la extrema Unction...”

No els hi mancava raó als poblers en oposar-se a aquest cultiu, ja que com confessa el propi Vasalli *“Finalmente es menester confesar y decir que la experiencia (en) la Puebla, como ahora ya es notodio bastantemente, el algodón producido (es) menor que todos los otros generos, porque él ocupa la tierra todo el año y los pageses en el mismo terreno sembran dos u tres veces en cada año. Asi es inutil gastar mas dinero y salut para introducir el (cultivo) del algodón en las marjales de la Puebla en una epoca q.e este (.) se trova en todos los puertos venal á buen mercado.”*

El Reial Patrimoni fins i tot hagué de renunciar a recuperar els sis mil reials prestats a Vasalli. Amb data 31 de desembre de 1819 Laviña certifica que *“ El emprendedor nada parece le quedó que hacer para su beneficio y el del Rl. Patrimonio, mas la esterilidad por una parte, la oposicion que encontró en aquellos naturales, efecto de su ignorancia á recibir este nuevo venero de cultura y las enfermedades que ha padecido, le han puesto en el lastimoso estado de haber hecho un abandono de todo, y reducido a la miseria , mendiga el sustento...”*

Posteriorment i en distints documents corresponents als projectes de dessecació queda palesa aquesta oposició oberta dels poblers, així com també les vertaderes intencions dels interessats en el negoci de la dessecació i explotació de les terres adquirides:

.- Opinión que domina en la Puebla sobre la canalizacion de la Albufera.

“En los primeros momentos en que se hizo publico el proyecto de desecar la Albufera, obtuvo la general aprobacion y hasta con entusiasmo se trataba de favorecer la Empresa tomando parte de las acciones, y auxiliandola por todos los medios posibles. .../...

Empero cuando despues de haberse espedido la Real orden de 19 de Noviembre de 1851 se ha reconocido la imposibilidad de desecar la Albufera ... que lo unico que se trata de realizar es la canalizacion, y que para ello se anuncia en la misma Real orden la espropiacion forzosa en cuanto resultase necesaria, desde entonces ha cambiado notablemente la opinion y rectificandose de dia en dia se manifiesta ya contraria a la realizacion. .../...

2º porque se miran los perjuicios inmediatos que van á sufrir los propietarios conradores: En primer lugar por el aumento de jornales desde el momento en que se den principio á las obras, y en 2º en el cultivo de las tierras marjales cuyo mejor ó unico abono es el conocido bajo el nombre de formiguers, que se reduce á quemar la tierra para lo cual no sirve la leña ni otro combustible, que la enea y retama aguatil, que se cria en los prados contiguos, y que va á desaparecer en el momento de su desecacion. 3º Porque considerando los propietarios de estos mismos prados contiguos las pocas ventajas que puede prometerse la Empresa, miran segura la espropiacion forzosa de una crecida parte de su propiedad...

Asi es que la fundacion de la sociedad primordial anunciada por los SS. Bouvy y Vernier, en el escrito que se me comunicó en 3 de Enero de este año, y de que remití copia, no ha conseguido hasta el presente hallar un numero de suscriptores que pueda asegurar su constitucion.³³

.- “...V.M. posee una estension considerable de terreno en la demarcacion del territorio, objeto de dicha empresa, conocido con el nombre de Los Prados del Rey, y en el que tienen derecho mas bien tolerancia de pastar sus ganados los inmediatos vecinos de la villa de la Puebla. Los mismos terrenos no rinden, segun tienen entendido los esponentes, ningun producto al Patrimonio de V.M. Podrá, pues, ser muy ventajoso á este, á los esponentes y al público, el que se sanearan las indicadas tierras, y reduciendose á cultivo, se hicieran productivos aquellos incultos terrenos, cuyos pastos no pueden aprovecharse sino en una corta temporada del año. En vista de lo espuesto á V.M. (rendidamente)

Suplican, que se digne concederles á censo enfiteutico, previa tasacion, los espresados Prados del Rey, con la condicion de indemnizar á los vecinos de la villa de la Puebla por los derechos que acaso tengan sobre aquel territorio, pues el ánimo de los esponentes es no causar perjuicio á nadie."³⁴

*.- "...porque hace mucho tiempo, que sus vecinos disfrutaban sin contradiccion alguna de dichos Prados, y aunque por las noticias que he podido adquirir solo tienen derecho á apacentar en ellos sus ganados propios en virtud de una antiquissima concesion de los Sres. Reyes de Aragon á cuyo Real Patrimonio pertenecían, el hecho es que sea por descuido ó por otras causas disfrutaban dichos vecinos del pleno y absoluto usufructo de los Prados del Rey sin que haya usado el Real Patrimonio hace muchos años de la costumbre que tenía en lo antiguo de arrendar los pastos que escedian á las necesidades de los ganados propios de dichos vecinos y que se llamaba en el dialecto del país el Superxant." Palma 15 de Enero de 1857*³⁵

(Carta del Batle del R.P. José Fernandez Monserrat a l'Intendent General de la Reial Casa i Patrimoni)

Al cap d'un mes, el mateix Batle del Reial Patrimoni exposa:

*.- "...Por todas estas consideraciones y no teniendo los vecinos de la Villa de la Puebla otros derechos sobre los Prados del Rey que la servidumbre de apacentar en ellos sus ganados propios, derecho otorgado á dichos vecinos por pura gracia y sin titulo alguno oneroso... y á indemnizar á los vecinos de la Puebla de los perjuicios que se les sigan por la perdida de la servidumbre de pastos que deben á la minificencia de los Reyes, indemnizacion que pudiera consistir en metalico ó en tierras á arbitrio de las partes interesadas ó por determinacion espresa de S.M. debiendo tenerse presente una indemnizacion al hacerse la tasacion de los terrenos pedidos para que fuese baja de su precio". Palma 17 de marzo de 1857.*³⁶

(Carta del Batle del R.P. José Fernandez Monserrat a l'Intendent General de la Reial Casa i Patrimoni).

És important assenyalar aquí que les afirmacions del Batle del Reial Patrimoni en aquell moment no són gens desinteressades, ja que un any més tard es convertirà en propietari de la Gran Albufera i reclamarà per a ell la concessió i els drets d'expropiació.

També Pere A. Serra "*Corró*", a sa Marjal, ens dóna més detalls sobre aquesta posició ferma dels poblers: "*Pero com que els poblers tenían unes 300 corterades de comuna que veyan haurian de perde, y creguent, per altre part, que sa dissecació los sería molt perjudicial a ses marjals y a ses 800 cinias qu'hey havia a les horas...*"³⁷

"Finalment...s'otorgá a sa companyía inglesa sa propietat dels terrenos dissecats, que pujaven 2882 corterades que, juntament am lo que después comprá de Son Santmartí i algunes porcions més formaren un total de 3882 corterades."³⁸, de les quals 215,40 Ha correspongueren a les terres del Reial Patrimoni.³⁹

3. El fructífer debat entorn a la insalubritat

En el *Diario de Palma* i altres diaris de l'època, com *El Isleño* o *El Juez de Paz*, hem trobat al llarg d'aquests anys de mitjans segle XIX moltes notícies relacionades amb s'Albufera.

En el *Diario de Palma* a partir de 1861 trobem un recull exhaustiu de tots els esdeveniments relacionats amb els projectes i temptatives per dur a terme la dessecació, no només de s'Albufera, sinó també a altres zones humides de Mallorca. Des de la secció la "*Reseña sanitaria*", el metge Antoni Gelabert elaborà tot un panegíric de qualsevol intent per eradicar les causes de la insalubritat provinent de les zones palustres, aportant una relació cronològica amb informació detallada sobre aquesta qüestió.

Dels seus articles són les següents anotacions: Per reial ordre de 28 d'abril de 1847 es manava la instrucció d'un expedient : *resultando la verdad o inexactitud del aserto que la Albufera es perjudicial á la salud pública*". Atenent aquesta Reial Ordre es va constituir el 24 de maig de 1847 una comissió formada per diversos propietaris i persones influents (entre d'ells Joan Massanet diputat provincial) i els metges Joan Reinés, Pere Seguí, Jaume Jaume, Gabriel Alomar, Jaume Serra, Andréu Alós i Joan Mas.

A més, es va demanar també dictamen a la Junta provincial de Sanitat, a l'Acadèmia de medicina i cirurgia i als ajuntaments de sa Pobla, Alcúdia, Muro i Santa Margalida perquè manifestessin si, en el seu parer, les febres i altres malalties estacionals que se pateixen en aquests pobles tenen per causa principal les aigües embassades de s'Albufera, i si creien que dessecant-les i convertint-les en terres de cultiu desapareixerien o minvarien notablement aquestes malalties.

Un rere l'altre, amb l'excepció de sa Pobla, emeten dictàmens molt negatius de la nefasta influència que exerceix s'Albufera a tota la comarca, i la necessitat imperiosa de la seva dessecació. La descripció de l'origen de tots els mals és d'allò més suggerent des del punt de vista literari:

.- "atribuye la causa de las enfermedades que endémicamente se observan en la Puebla y los otros pueblos inmediatos... á los efluvios miasmáticos de las aguas pantanosas..." (Pere Seguí, profesor en medicina)

.- "...higiénica y razonadamente la Albufera es un inmundo lozadal de cinco leguas de circunferencia, y el mefitismo que exhala ...es bastante para alterar las cualidades del aire respirable...desecándola y destruyendo el foco de putrefaccion que contiene, desaparecerian sino todas, al ménos las más poderosas causas de insalubridad de tantos pueblos."(Joan Reynés. Metge, Alcúdia)

.- "... a causa de los gases mefíticos que se elevan de ella, de los estanques, pantanos y terrenos pantanosos; los que todos los años diezman aquellos habitantes, á consecuencia de las calenturas pútridas y tifoideas á mas de las intermitentes que les causan." (Jaume Jaume)

.- "...no le cabe la menor duda...que las principales causas...dependen exclusivamente de las exhalaciones pútridas que manan de ella..." (Andreu Alós)

Contrasta en aquest context, la defensa de la salut dels seus habitants, que feia sa Pobla, sobretot quan els altres ajuntaments - Alcúdia al capdavant - lluitaven per la dessecació amb les qüestions sanitàries com a únic argument.

L'ajuntament de sa Pobla admet de forma contundent i no nega que *"...considera un hecho exactamente comprobado por la esperiencia que las enfermedades endémicas reinantes en dicho pueblo y limítrofes, dimanen en la parte esencial de la atmósfera húmeda y de los miasmas pútridos que se desprenden de los marjales, de los prados lindantes con ellas que terminan á las grandes lagunas de la Albufera. Hace mencion de*

la grande humedad de aquel terreno por efecto de la gran afluencia de aguas por ser una de las partes mas bajas de la isla, de los muchos manantiales que fluyen en ella continuamente, y el lento desagüe que tienen á la mar por la poca declinacion del terreno. Atribuye la insalubridad á la descomposicion de las materias animales y vegetales que se estraen en la triple limpia de las acequias y marjales, á la desecacion de los prados cuando bajan las aguas, al cultivo y enriamiento del cáñamo á que ningun otro vegetal puede reemplazar.”, però no esmenta ni apunta com a solució la dessecació dels terrenys.

De tots els dictàmens presentats amb bastant rapidesa, els únics que es desmarquen de la resta són els de Jaume Serra el qual diu que “ *les malalties de que són atacats els habitants dels pobles limítrofes a s’Albufera no creu que dimanin dels efluvis d’aquesta, ni del suposat embassament de les aigües... (però) sí de l’atmosfera pútrida i deletèria que se forma amb la descomposició de les matèries que s’extreuen de les síquies, canals i torrents de sa marjal, en les netejes que d’aquestes es fan alguns cops a l’any.... i als efluvis càustics que exhaleen els cànems en el temps d’amarar-lo, el conservar-los després en manades dins la població i espadar-los allà mateix; considera són degudes les expresades malalties, per provar-lo entre les vàries raons que expresa cita que el seu desenvolupament, progrés i caràcter greu , es dóna en el temps i l’època de l’amarament i espadat del cànem i que els efluvis que s’eleven de la llacuna no tenen més que una influència passiva ó secundària en la seva producció.*”

També Joan Serra Cifre, el qual diu que “*encara que poden influir en la producció de les calentures intermitents els efluvis que s’eleven de s’Albufera , creu aquesta influència passiva, accessòria i tal vegada insignificant en comparació amb altres més directes i poderoses, com la humitat dels terrenys i el fluir de les aigües. Fa l’observació de que “antigament hi havia a sa Pobla menys veïns i que ara els habitants són més robusts i esponerosos”.*

Vistes les discrepàncies de sa Pobla amb la resta, el Consell Provincial amb data 8 de febrer de 1848, exposa les conclusions preliminars i torna a demanar dictamen a tots els pobles menys a Sa Pobla, especificant que se confirmi o contradigui l’opinió de Sa Pobla. Com era d’esperar tots els altres dictàmens reafirmen i amplien les seves argumentacions.

El Consell provincial en el seu dictamen de 6 de juny de 1849 certifica la comprovació que s’Albufera és el focus principal de la insalubritat d’aquell entorn.

L’enginyer Antonio López en informe de data 21 de novembre de 1849 indica la importància de dur endavant el projecte. Amb data 6 d’abril de 1850 se publica un anunci en el Butlletí Oficial en el que se cita a totes les corporacions i persones que se creguin amb dret a s’Albufera perquè així ho acreditin.

En resposta a aquest anunci l’Ajuntament de Sa Pobla en data 21 d’abril: “*manifesta seran greus els perjudicis que es causaran als seus administrats si es du a efecte la desecació, perquè creu que se produirà la decadència i deteriorament de les terres de marjal. A més que de molt antic els hi està concedit l’aprofitament de les pastures de S.M. i la sega de bagatge per a l’adobament d’aquestes terres.*”⁴⁰

Finalment per Reial Ordre de 19 de novembre de 1851 es declara d’utilitat pública la dessecació de s’Albufera, donant dos mesos al Reial Patrimoni perquè manifesti si té interès en dur-la a terme pel seu compte; en cas negatiu es reserva el dret a les obres a Paulí Verniere i Paul Bouvy com a primitius promotors d’aquestes.

La resistència de l’Ajuntament de Sa Pobla.

En el mateix context però ja relacionat amb una possible concessió, en concret, la de José Leal i Canut, el Batle del Reial Patrimoni (José Fernández Monserrat) en data 4 de setembre de 1856, en ofici dirigit al Batle d’Alcúdia li comunica una Reial Ordre en que es demana l’opinió d’aquest ajuntament sobre la conveniència de dessecar s’Albufera.

En la mateixa data es remet ofici del mateix Batle del Reial Patrimoni al Batle de Sa Pobla en el què li comunica la Reial Ordre exigint informació sobre sol·licitud -de José Leal y Canut - demanant adquirir a cens emfitèutic els terrenys del Reial Patrimoni.

Al primer ofici contesta extensament l'Ajuntament d'Alcúdia en data 16 d'octubre de 1856, mostrant-se totalment favorable i desitjós de l'inicia de les obres de dessecació.

L'ajuntament de sa Pobla es fa el sord i comença un seguit de recordatoris i reclamacions. El Reial Patrimoni acudeix al Governador Civil perquè obligui a l'ajuntament de Sa Pobla, perquè *"... Con arreglo á la Real Cedula de 13 de Abril de 1783 debe oirse á los Ayuntamientos siempre que se trate de dar en Establecimiento propiedades del Real Patrimonio y la conveniencia de esta disposicion está toda de parte de los mismos Ayuntamientos pues tiene por objeto que estos puedan alegar los derechos que acaso tengan á los terrenos cuyo dominio util se trata de enagenar. Para evitar empero maliciosas dilaciones previene dha. Rl. Cedula que los Bailes generales del Real Patrimonio acudan á los Intendentes para que estos obliguen á los Ayuntamientos á que evacuen prontamente los informes que se les pidan y para que (acuerden) las providencias convenientes contra los Ayuntamientos morosos á fin de que en lo sucesivo sean mas solícitos en dar el debido curso á tales expedientes= Residiendo en la actualidad todas las atribuciones de los antiguos Intendentes en los Gobernadores de provincia tengo el honor de acudir á V.S. rogandole que mande al Ayuntamiento de dicha villa de la Puebla que evacue inmediatamente el informe mencionado..."*⁴¹

A la fi, el 15 de febrer de 1857, després de nous requeriments del Batle i del Governador, l'Ajuntament de sa Pobla emet un informe en el qual fa un repàs històric dels drets que els emparen i argumenta contra els projectes de dessecació, insistint en les raons esgrimides en torn a la salut pública: *"El proyecto que se proponen los firmantes...de disecar estos Prados y reducirlos á cultivo, es un proyecto que si se realizase, ocasionaria gravissimos é incalculables perjuicios tanto á este vecindario como al mismo Real Patrimonio... Los firmantes intentan robustecer su representacion á la sombra de la salud publica y á este efecto se promenten una gran mejora en la salubridad del vecindario. Pero ó nada influyen los Prados en la salud publica, poco ó nada influyen en las enfermedades endemicas de este Pais. .../...*

*La salud de este vecindario es bastante robusta excepto en la epoca del enrrio y demas elaboraciones del cañamo principal cosecha de estas Marjales...Las enfermedades predominantes dimanen del improbo trabajo á que estos vecinos se dedican para el cultivo del cañamo de la accion putrida y caustica que produce su enrrio, sus labores y administracion. Causa es esta tan conocida y poderosa que siempre ha llamado la atencion del Gobierno y que si bien por el Real Patrimonio á sus costas ha intentado abolir el cultivo del cañamo y suplirlo con el del algodón tal empresa en que se espendieron por el Real Patrimonio crecidos caudales fracasó y quedó subsistente el cultivo del cañamo."*⁴²

4. Els mals de s'Albufera des d'una marcada visió determinista

Pel que fa a les causes reals d'insalubritat relacionades amb s'Albufera, no hi ha cap dubte sobre la nefasta influència que el pal·ludisme - en les seves variants de tercianes, quartanes o malignes - tenia sobre les poblacions veïnes a les zones humides de tota Mallorca. Són nombrosos els documents i testimonis apunten com a causa de tots els mals, la influència maligna de la proximitat a la zona humida, sigui pels *effluvis miasmàtics*, per l'*atmósfera deletèria*, per la putrefacció dels elements o per les tasques relacionades amb amarrar i espadar el cànem.

El cas d'Alcúdia emperò és diferent de la resta de pobles de la comarca degut a una pèrdua de població molt important, atribuïda total o parcialment a la seva proximitat a s'Albufera. Com es pot observar en el document *Pla de repoblació de 1811*⁴³, també la pròpia insalubritat de la Ciutat d'Alcúdia és considerada una de les causes.

“La Ciudad de Alcudia en otro tiempo opulenta, y hoy totalmente arruinada y miserable, reclama a su favor la compasion de V.E. Su suelo es el mas feraz de toda la Ysla; sus granos, aceites, y vinos de los mas esquisitos; su situacion entre dos puertos es hermosissima, y su cielo mui despejado. Sin embargo huyen las gentes de ella por enfermiza, y escita la compasion ver tanto numero de edificios, hermosos en otro tiempo, arruinados hoy, y los mas de los que restan, amenazando ruina. Se atribuye esta grande diferencia, y su insalubridad á las marjales de las dos Albuferas contiguas: a la falta de la limpieza de las Acequias que desaguan en la Albufera grande: a embalsar los cañamos en aguas detenidas, á que no se les da salida: y por fin a que se han llenado de agua los sotos de las casas arruinadas, y aunque para el remedio de este daño se han destinado presidiarios que los terraplenen con los escombros de las mismas casas, falta mucho para la conclusion de la obra.

Yo entiendo que todas estas causas reunidas a la miseria de los pobladores, que no les permite vivir con el aseo y limpieza que corresponde, contribuyen juntas a la insalubridad de la poblacion y que si la ciudad se repoblase, poniendo en ella quantos fuegos puede contener, irian desapareciendo las enfermedades, que acaso proceden principalmente del desaseo, suciedad y falta de ventilacion de las casas que estan cerradas y por consiguiente se corrompe el aire en ellas.”

El metge Joan Reynés (1801-1882), ja el 1838 en una de les moltes cartes remeses al *Diario de Palma*, apunta com a causa passiva la proximitat de s'Albufera i *“insisteix en què la causa principal radica a les murades i els fossos”*⁴⁴, ja que la proximitat de s'Albufera a Sa Pobla i altres pobles és la mateixa i no es pateixen aquests efectes a la salut.

Juan Maria de Villaverde en l'exposició de motius del seu projecte ho veu així: *“La situacion ventajosisima del pueblo de Alcudia, el estado floreciente de su agricultura é industria y su considerable poblacion, la hacian disputar en los siglos pasados la capitalidad de toda la isla de Mallorca á la Ciudad de Palma. Pero habiendo invadido las aguas desbordadas de diversos torrentes aquellas fertiles y deliciosas comarcas, empezó la decadencia de tanta prosperidad y la deserción de sus moradores que se veian perseguidos de un contagio perenne y terrible por el estancamiento y corrupcion de aquellas aguas. Con siglo y medio de progreso que han hecho las inundaciones, Alcudia se vé hoy desierta, sus campos incultos, y convertido cuanto la comprende y rodea, dentro de la considerable estension que se ha indicado, en un foco espantoso de desolacion y de muerte.”*

El 1898 en conferència titulada *Despoblación de Alcudia*⁴⁵ i llegida en el col·legi mèdico-farmacèutic de Palma, Enrique Fajarnés i Tur explica les causes del despoblament de la Ciutat: *“ El germen patógeno adquirió entonces, en las ciénagas vecinas de Alcudia, una actividad inusitada, especialmente durante los rigurosos calores del verano. La mayor*

parte de la población quedó herida violentamente por el paludismo; los destacamentos de tropas experimentaron tantas bajas que tuvieron que abandonar el servicio de resguardo marítimo por falta de hombres para vigilar la costa; los niños de constitución débil, no pudiendo resistir la intensidad del veneno, dieron con más frecuencia que los adultos, un contingente crecidísimo de defunciones.

La malaria restaba elementos á la población, y muchos de los que quedaban incólumes ó convalecientes, empujados por el pánico desamparaban aquella ciudad enfermiza, en busca de otro lugar que ofeciera mejores condiciones higiénicas. De esta suerte, la corriente emigratoria y las fiebres traidoras recucían cada día más el nucleo encerrado en la ciudad de Alcúdia.”

Morbiditat versus mortalitat endèmiques

En el seu llibre, *Alcúdia al S.XVIII i primera meitat del XIX, una època de crisi*^{#6}, Francesca Serra i Cifre, en primer lloc descarta “*el factor geogràfic com a determinant, en el sentit que s’Albufera, factor al qual s’ha donat prioritat per explicar l’enfonsament del municipi, no era un element nou a l’època de l’estudi*”...i se sap que “*Alcúdia, anteriorment, havia assolit un lloc força rellevant dins l’illa, malgrat estar situat a prop de les zones pantanoses, havia ocupat un lloc entre els pobles més populosos de Mallorca.*”

Sempre referint-se a Alcúdia, aquesta historiadora apunta com a causes principals del despoblament i declivi a factors socials i polítics i de fiscalitat com és el cas del *tancament del Port d’Alcúdia l’any 1720 a causa de la pesta que es declarà a Marsella, tancament que es va perllongar trenta cinc anys amb continus tancaments posteriors: rivalitat de Ciutat i de poderosos interessos en el Port de Palma.*

A l’anàlisi detallat que se’n fa de les causes de mortalitat en aquest estudi esmentat – per a un període determinat (1700-1860) - es detecta que les malalties pal·lúdiques figuren en quart lloc, després de la pulmonia, constipats i inflamacions, a més no revestiren mai caràcter epidèmic.

El problema de les tercianes i quartanes era més que de mortalitat, de morbiditat, fet que “*ocasionava grans trastorns a la població a causa de la llargària del procés de la mateixa malaltia. La gent afectada quedava sense resistències...*”

Hem de tenir en compte que en el 1880 fou descrit el plasmodi o paràsit causant del pal·ludisme, emperò la definició actual de es va fer a principis del segle XX, i fins ben entrat el segle no es va aclarir bé la transmissió a través del mosquit Anopheles.

5. L'empremta dels anglesos

L'obra de la *New Majorca Land Company* a s'Albufera mereix d'un estudi i una dedicació que superen amb escreix el que es pretén sintetitzar en aquest resum de projectes. Parlem de la transformació de la realitat física, econòmica i social de tota una comarca de l'Illa; per això mateix sembla increïble que aquesta empremta i la transcendència de l'empresa de dessecació hagi quedat tan diluïda. Segons diverses fonts les obres congregaven uns 1500 treballadors⁴⁷ i es varen perllongar de 1863 a 1871.

Se va aprovar una nova cessió de la concessió per a la dessecació el 20 de març de 1863, a favor de John Frederic Bateman i William Hope. Tenim notícies per la premsa d'aquell temps⁴⁸ que les obres començaren el 28 d'abril i continuaren fins el novembre de 1870, amb un seguit de pròrrogues i projectes de modificació.

Definitivament les obres varen ser certificades per Reial Ordre de 15 de novembre de 1871, per la qual s'atorgaren a l'empresa la propietat dels terrenys dessecats. El cost total de les obres oficialment va ser de 37.000.000 de reals i la superfície dessecada de 2050 Ha⁴⁹.

Se'ns dubte els anglesos foren homes de negocis emprenedors i agosarats perquè varen innovar i posar en pràctica enginyers hidràulics i maquinària agrícola de fabricació pròpia o importada com a primícia a Mallorca i fins i tot a Espanya. En el seu temps fou tot un esdeveniment social i així queda reflectit a la premsa del darrer terç del XIX : *"...Allí brilla con todo su esplendor la ciencia del ilustrado y respetable ingeniero D. Guillermo Green. Allí resplandecen también los ingenios de directores de máquinas, siendo un inventor de ellas D. Daniel Henry. Véanse allí enseres de labranza nunca soñados en Mallorca. Allí, un espíritu observador se goza y estasia admirando la laboriosidad y el genio emprendedor de los hijos del pueblo mas grande de la tierra, la soberbia Albion.."*⁵⁰.

D'aquests esdeveniments recollits a la premsa s'adjunten com a miscel·lània als annexes d'aquest resum dos petits exemples.

Quasi bé foren 30 anys de presència activa de la Companyia i especialment de la figura de Lee La Trobe Bateman -fill i hereu de John Frederic LaTrobe Bateman - personatge implicat en distintes facetes socials i culturals de l'Illa, especialment de Palma.

El propi Henry Robert Waring, enginyer director de la Companyia en temps del fill de Bateman, ens dona moltes dades en diversos documents, deixant constància de les distintes experiències agrícoles, així com les dificultats d'introduir canvis en la mentalitat dels marjalers. Reproduïm un extracte d'una memòria d'actuacions realitzades per la *New Majorca Land Company*, editada a Londres l'any 1878⁵¹, per justificar i cercar inversions per un projecte de premsat de canyet pel posterior transport a Anglaterra: *" En 1868 el drenatge era suficientment complet per permetre el cultiu a gran escala, i un sistema de subvenció recomanat pels nadius més intel·ligents ha estat adoptat per la Companyia amb l'objectiu d'atreure ma d'obra i capital. Aquest sistema que pareixia que en aquesta època havia de facilitar a la Companyia una condició rentable a la propietat bastant ràpidament era el següent: el llogater se comprometia a llaurar en profunditat la superfície de la seva parcel·la, fins una profunditat d'aprox. 50 cms. per tal de desfer la terra i cremar el que fos necessari...I executar totes les tasques de cultiu de primera classe, com estan fets a les Marjals. A canvi el llogater havia de rebre de la Companyia 2 lliures, 7 Xilings per Acre i podia ocupar aquest terreny per dos anys de lloguer. Amb aquest sistema quasi tota la propietat era cultivada entre 1868 i 1872 i una bona collita de civada, que aquesta època era l'única que els llogaters creïen possible, se va produir en aquells anys; però els llogaters eren especuladors, eren pocs i tenien parcel·les massa grans per als seus mitjans. Com a conseqüència eren incapaços, o no volien arriscar la despesa de més cultiu, que no podia ser pagat només amb les collites de civada. I per això la major part han abandonat les seves parcel·les quan expirava el període gratuït de lloguer.../... A l'any 1877 el número total de llogaters que pagaven lloguer en efectiu o en espècie era de 483, cultivant 857 acres de terra y l' àrea mitjana*

per llogater era 1'77 acres. Ara pareix probable que la ma d'obra extra a Sa Pobla ve a s'Albufera en la forma de llogater o subllogater.../... La Companyia ha començat la construcció de 2 pobles amb una idea d'atreure llogaters de les ciutats més llunyanes (de Pollença i de Búger)...Encara en circumstàncies favorables necessitaran molts temps per desenvolupar en la seva plena extensió la propietat de s'Albufera. Si l'àrea mitjana de terra cultivada pel llogater fos de 3 acres i mig,...el nombre total de llogaters necessari per a conrar l'àrea total no seria menys de 12000 que representarien una població purament agrícola de 5 o 6000 ànimes..."

D'altra banda, i al marge de la pròpia Companyia, s'endevinen altres interessos dels anglesos, com és la introducció del protestantisme a l'Illa, per part de W. Green, l'enginyer de les obres que sembla fou el principal representant d'aquella església a Mallorca; també pareix hi ha algun tipus de participació en els moviments polítics de la Revolució del 68 - ràpidament desmentits en comunicats de premsa⁵² - que alguna influència degueren obrar per desencallar el contenciós sobre les expropiacions a què hem fet referència.

Per últim queda pendent l'anàlisi del perquè del declivi progressiu de la Companyia els primers anys de la dècada de 1890. ¿Tindrien raó els poblers quan alertaven dels nombrosos ullals interiors i la poca consistència del terreny?; o fou un conjunt de circumstàncies –especialment econòmiques i d'endeutaments- les que finalment obligaren a vendre o quasi bé entregar s'Albufera a la família Gual de Torrella?.

Són molts els testimonis que ens deixaren els anglesos, principalment arquitectònics, cartogràfics i d'enginyeria hidràulica; també documents escrits i memòria oral que s'ha anat passant entre generacions, i a Sa Pobla, Muro i Alcúdia es conserven encara en forma de topònims, història popular i en el cançoner, com així ho va recollir en Pau Mateu en el seu Cançoner de s'Albufera:

*"... vengueren molts de extrengers
com s'inglès va fer es Canal,
un conradó especial i molts d'enginyés.../...
Vengueren manacorins, de Campos i Santanyí,
de Felanitx i Llubí y també molts d'algaydins..."⁵³*

Pere A. Serra "*Corró*" escrivia en català a principis de segle a la revista Sa Marjal unes cròniques que anomenava "*Datos de s'Albufera*". Li devem les millors pàgines escrites per relatar els treballs de la dessecació i tota casta d'inventaris de síquies, canals, camins, toponímia, noms d'aucells i plantes, així com reculls d'episodis històrics de s'Albufera. Probablement ell fou el pobler que més relació va tenir amb els anglesos i va actuar, segons ell diu, de "*Majordom de s'Albufera*" i representant a Mallorca del fill de John Frederic, en Lee Latrobe Bateman, fins que s'Albufera va passar a mans de Joaquim Gual de Torrella.

Sobre l'abast de l'empresa i l'afluència de treballadors ens diu *Corró*:

"Axí com generalment havien d'estar a dins es fanc y a dins s'aigo donaven de vuit a dotze reals qu'a les hores era un jornal molt crescut, y per axó encare que fos una feyna bastant malsana hey acudían grans estols de trabayadors. Inglesos, francesos, ervissencs, mahonesos y de casi tots es pobles de Mallorca, hasta de Manacor y de Ses Salines, venien a trabayar a s'Empresa, fins a n'es punt que, terme medi, hey feyan feyna unes 1500 persones que se pagaven amb or cada quinze dies y poc sá poc llá se les repartía uns jvint mil duros!"⁵⁴

De les moltes coses que podríem ressaltar de l'obra dels anglesos n'hi ha una que, per les seves característiques i dificultat tècnica ens agradaria esmentar. Es tracta del Canal de

Rec, conegut com es *Canal Riego*, el qual en el seu temps va ser l'obra de reguiu dirigida per una sola companyia més extensa del món.⁵⁵

També s'agraeix trobar una descripció tan precisa com la que fa en Pere A. Serra "Corró" d'aquesta obra: "CANAL REC. Mención aparte y a pardemunt tot, merex es Canal Rec qu' es una de ses maravelles principals. Perque heu creguen aquells que may l'han contemplat en detenció, unicament dirém que té una estensió ¡notauhó bé! de 72.000 metros o sien 14 llogos de llargari, que pagant dit Canal a duro es pam; que es axí com se diu que costá, val uns 400.000 duros.

Aquest Canal vulgarment anomenat Riego que a trossos esta ja destruit havia de servir per regar per medi de sifons admirables tota s' Albufera de sa caudalosíssima Font de Son Santjuan."⁵⁶

S'Albufera després dels anglesos

Evidentment la història de s'Albufera i les seves transformacions no s'acaben el 1894 amb la venda a la família Gual de Torrella. Són molts els canvis que es succeeixen, començant per l'abandonament i el deteriorament de molts dels enginys hidràulics, i seguint per la introducció de l'arròs i tot un grapat de projectes per explotar s'Albufera.

No vull deixar d'esmentar unes línies del projecte d'explotació agrària de Cremades i Beneyto de 1901, perquè reflecteix perfectament les condicions d'explotació en què es plantejaven els futurs beneficis. Aquesta va ser la realitat que conegueren els jornalers i jornaleres que treballaren a s'Albufera, i lluny de les idíl·liques postals que coneixem de principis de segle XX, les fotografies recollides en el llibre-memòria de 1941⁵⁷ ens mostren les mateixes condicions quaranta anys més tard, en l'autàrquica Mallorca franquista.

"...y teniendo en cuenta que la mujer es un elemento importantísimo de trabajo, tanto por la baratura de su jornal como por su caracter humilde y trabajador, hasta el punto que hemos observado desempeñaban a maravilla las faenas más rudas, tales como la siega de arroz y otras, hay que presumir que no habrán de escasear los brazos necesarios para las faenas agrícolas de La Albufera..."

*El carácter del bracero de la región que nos ocupa es igualmente dócil y humilde, y su laboriosidad y sobriedad no tienen límites. El precio máximo del jornal del bracero es de 2'23 pesetas para la penosísima faena de limpieza y monda de canales, en la cual hemos tenido ocasión de verlos con agua al pecho pasar el día entero en esta ruda tarea, exceptuando los pequeños descansos (de media hora) a que el límite de resistencia de su constitución de individuos de sangre caliente y respiración pulmonar les obliga. Y conste que lo mismo realizan este trabajo en verano que en invierno..."*⁵⁸

ANNEXES

- 1. Quadre dels diferents projectes, estudis, dictàmens i planells.**
- 2. Extractes de premsa de l'època sobre la contribució en la innovació tecnològica duta a terme pels anglesos.**

L'arada de vapor

“Anteayer 18 tuvo lugar el ensayo público de la máquina de vapor para arar, que la Compañía inglesa de la desecación de la Albufera ha hecho venir de Inglaterra.

El Sr. Gobernador de la provincia fué convidado á presenciar esta prueba y se trasladó, con varios amigos, el día anterior en Son Cladera, propiedad del Sr. D. Juan Socias.

Los Sres. Greene y Wood salieron muy de mañana para Son Cladera, en donde se reunieron con el Sr. Gobernador y demas señores que lo acompañaban, para conducirlos á las obras de la Albufera, en donde se llegó á las diez.

Los señores ingleses esplicaron las obras que se recorieron en todos sus detalles. Todas las personas se admiraron del resultado logrado y del orden en el trabajo y comodidad que se proporciona á los operarios.

A las doce un ligero refresco fué ofrecido al Sr. Gobernador y demas señores en una de las casitas de la Compañía. Poco despues se salió par el punto del ensayo de la máquina de arar, en donde se llegó á las dos de la tarde.

El Sr. D. J. Socias habia puesto á disposición de la Compañía uno de sus campos, lindando con la carretera de Inca á Alcúdia y en frente de Son Cladera.

El aparato se compone de una máquina de vapor montada sobre cuatro ruedas que comunica el movimiento á un arado, por medio de cuerdas metálicas.

La máquina fija estaba á unos 200 metros del aparato que trabajaba la tierra y que se componia de ocho arados. El campo tenía 182 metros de ancho.

Al llegar el señor Gobernador y su comitiva se principió el trabajo. Todo el mundo reparó en seguida la velocidad del arado y lo bien que quedaba la tierra, en donde entraba unos dos palmos.

La concurrencia era inmensa y todos los campos vecinos estaban llenos de coches y carros.

Personas inteligentes juzgaron que podria arar cinco cuarteradas en diez horas de trabajo y que ocho pares de buenas mulas no podian dejar la cuarterada como la dejaba el aparato, con igualdad de tiempo.

Durante unas dos horas estuvo funcinando el arado, ensayándose varias máquinas para cultivar la tierra, quedando todos admirados del buen trabajado que hacian.

Los aparatos son de los Sres. J. Y T. Howard de Inglaterra, que acaban de ganar el primer premio en Francia y que son seguramente de los mas aventajados é inteligentes constructores de Europa. (Diario de Palma 20 de maig de 1864. Núm.123)

El velocíped marí

“ Ayer se ensayó en este puerto el velocípedo que conforme dijimos dias atrás, se ha construido por cuenta de la empresa de desecacion de la albufera de Alcudia para surcar aquellas aguas terrestres, segun tenemos entendido.

El mencionado aparato conducia dos personas y recorrió el trozo de mar hasta cerca del Lazareto, se mueve por dos ruedas semejantes á las de un vapor, siendo digno de notarse su velocidad.

Una infinidad de cu(r)riosos estuvo presenciando el acto no pudiendo menos de admirar semejante adelanto.

Nosotros nos complacemos el que haya tenido lugar este suceso como amantes que somos del progreso, y con mayor motivo por haberse verificado en esta capital la construccion de tal aparato.” (Diario de Palma, 8 de març de 1870. Núm. 54)

Francesc Lillo Colomar, 16 de març 2010.

Annexe 1. Quadre dels diferents projectes, estudis, dictàmens i planells.

ANY	AUTOR	PROJECTE	DICTAMEN	PLÀNOL
1775	Bonaventura Serra i Ferragut			<i>“Resumen de los Instrumentos, Papeles y Noticias del Archivo de casa, que escribía en el año 1775 Dr. D. Buenaventura Serra y Ferragut.</i>
1799	Alexandre de Cauterac d’Ornezau	Proyecto para desaguar todos los pantanos de la Isla.		
1811	Josef Alex.º Blanco Juez pribatibo, Director y Conservador de la Acequia Rl. en Alcira, y de la del Proyecto de nuevos riegos en el Reyno de Valencia.	<i>Plan de Repoblacion de la Ciudad de Alcudia, establecimiento de terrenos incultos y desague de los pantanosos</i>		
1815	Eusebio Ruiz		Dictamen y presupuesto... Estado en que se hallan los caminos, torrentes y Acequias de las Marjales situadas en la Villa de la Puebla del Reyno de Mallorca con varias reflexiones de los medios de actuacion y permanencia de los Enfiteutios a beneficio de la Real Hacienda...	
1816	Tomás de Rifá		Marjales y Albuferas Dictamen del Coronel del Real Cuerpo de Ingenieros D. Tomás de Rifá.	Plano de las marjales y prados de S.M. en la Villa de la Puebla en el Reino de Mallorca...
1830	Juan Sorá i Bartolomé Sureda		Dictamen de D. Juan Sorá y D. Bartolomé Sureda en 3 de octubre de 1830.	Plano de la Albufera grande de Alcudia y prados circunvecinos levantado en 20 de agosto de 1830.
1845?	José Flaquer	“En representación de cierta sociedad elevó a S.M.la Reina ...solicitud pidiendo la autorizació para desecar la Albufera...		
1847	Pau Bouvy i Paulí Verniere	segons la Reial Ordre de 28 d’abril de 1847 es reconeixen com a promotors del projecte de dessecació.		
1851		Reial Ordre de 19 de novembre en que es		

		declara d'utilitat pública la dessecació.		
1851	Pau Bouvy i Paulí Verniere	Reial Ordre de 19 de novembre en què es concedeix la concessió provisional		
1852	Juan Sorá			Plano de la Albufera sita en el termino de la Ciudad de Alcudia en la isla de Mallorca.
1853	Antonio López Montalvo	20 d'agost de 1853	Memòria del desecamiento de la Albufera de Alcudia	Plano de la Albufera
1854	Claudio Marcel i Mateu Ferragut	“Per realitzar aquest projecte l'any 1854 se formà una companyia de mallorquins ... Així mateix feren els sigüents canals: den Ferragut, de s'Uiastre, den Molinas, den Conrado i den Palet que deixaren mitj fet.” (Pere A. Serra “Corró”, Sa Marjal, any VIII, núm.91.		
1855	Paulí Verniere i Antonio Alvarez y Garcia	Sel's hi atorga la concessió provisional per a la dessecació		...según los planos aprobados... (suposem que es tracta dels planells de López)
1856	José Leal i Antonio Canut	Diuen que tenen el projecte per a dessecar i reduir a cultiu els terrenys de s'Albufera, sol·liciten la cessió en cense emfitèutic dels Prats del Rei.		
1856	Cayetano González (caducada la concessió el 26 de març de 1857)	Autorització per a l'execució de les obres de dessecació.(La memòria de López és la base per a les condicions de la concessió)		
1856	Antonio López	1 d'octubre s'aprova el projecte de l'Enginyer López que ha de servir de base per a les condicions de les concessions		
1857	Juan Pérez Sanmillan	23 de març s'autoritza a realitzar els estudis per a la dessecació sense dret a concessió definitiva ni imdemnització.		
1857	Juan Fernández Monserrat	Ex Batle del Reial Patrimoni i actual propietari de s'Albufera: reclama la titularitat de la concessió ja que diu que ha realitzat nombrosos treballs d'obertura de canals.		

1857	Federico de Gispert	Sol·licita la concessió per dur a terme la dessecació.		
1857	Juan M ^a Villaverde	22 d'abril s'autoritza a realitzar els estudis per a la dessecació sense dret a concessió definitiva ni imdennització.		
1859	Juan M ^a Villaverde	Reial O. de 26 de juny que autoritza a Juan M ^a Villaverde a adquirir els terrenys improductius (coberts d'aigua) així com la part necessària per a les obres...	Memoria descriptiva de las obras de desagüe y saneamiento de la Albufera de Alcudia en la Isla de Mallorca	El plànol utilitzat és la còpia del mapa de l'enginyer López de 1853.
1860	Societat Palet y Cia	5 gener de 1860 aprovada la cessió de l'autorització a Villaverde		
1863	Joaquín Figueras, Guillermo Partington y Jorge Higgin	Reial O. de 12 de gener aprovada la transferència de la cessió a Sebastià Palet		
1863	John Frederic Latrobe Batteman i William Hope	12 de febrer s'aprova la transferència anterior.	Memòria descriptiva del projecte de dessecació	Conjunt de mapes i planells de s'Albufera i del detall de les obres.
1901	Enrique Cremades i Luis Beneyto	Memoria descriptiva de la finca agrícola Albufera de Alcudia (en la Isla de Mallorca)...para la Sociedad Industrial Balear		
1932	José Ferrer. Ingeniero	Memoria descriptiva del anteproyecto de riego y desecación del predio "La Albufera"		
1939	Soc. An. "Fertilizzanti Naturali Italia"- Roma	Relazione Tecnica sulla Tenuta "La Albufera y Son Sant Martí" MAJORCA (Baleari)		<i>Planimetria della tenuta "Albufera" e "Son San Martí"</i>
1941	J. Llimona M. Gual de Torrella	Llibre: Informe/Memoria (per a l'explotació agrícola i de fabricació de paper)		

NOTES

1. PUERTO SARMIENTO, F.J. La Ilusión Quebrada. Botànica, sanidad y política científica en la España Ilustrada. SERBAL/CSIC.1988
2. LLABRÉS, J. La Real Sociedad Econ. Mall. de Amigos del Pais y sus Actividades. B.S.A.L. T.XXXII.1971.
3. BARCELÓ PONS, B. "Contribución al estudio de la geografía agraria de Mallorca. El proyecto de De Cauterac para la desecación de la Albufera de Alcudia en 1799, a B.S.A.L. Tom XXXI.
4. BARCELÓ PONS, B. "Realidad y Mito de la Albufera". Separata del B.C.O.C.I.N. n°648. Julio-Septiembre de 1965. Palma
5. MASCARÓ, F. Desecación de la Albufera. Treball d'investigació per a la Llicenciatura. Universitat de Barcelona. 1973.
6. ANÓNIM. El parto del monte en las cercanías de la Albufera. Imprenta de Miguel Domingo, Palma. 1813. Biblioteca Pública de Palma.
7. CORTES GENERALES Y EXTRAORDINARIAS. DECRETO LXXXII. *Incorporación de los señorios jurisdiccionales á la Nación: quedarán como propiedades particulares: abolición de los privilegios exclusivos, privativos y prohibitivos: modo de reintegrar á los que obtengan estas prerrogativas por titulo oneroso, ó por recompensa de grandes servicios: nadie puede llamarse Señor de vasallos, ni ejercer jurisdicción Etc.* Cádiz, de 6 de Agosto de 1811. <http://www.cervantesvirtual.com>
8. CORTES GENERALES Y EXTRAORDINARIAS. DECRETO CXVIII. *Abolición de las leyes y ordenanzas de montes y plantíos y extinción de su conservaduría, subdelegaciones Etc.* Cádiz, 14 de Enero de 1812. <http://www.cervantesvirtual.com>
9. RUIZ, E. *Dictamen y presupuesto formado por el Coronel del Real Cuerpo de Ingenieros en 23 de Mayo de 1815.* Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7517 exp. 14-4.
10. Sa Marjal núm. 14. pp.24-27 (1910)
11. BAILIA GENERAL DEL REAL PATRIMONIO BALEAR. *Expediente promovido con motivo de los daños causados en las Marjales de la Puebla por la avenida de aguas ocurrida en el mes de Diciembre de este año. Año de 1852.* Archivo del Palacio Real de Madrid. Caixa 7650, exp. 335.
12. RIFÁ, T. De. *Dictamen del Ingeniero Hidráulico Dn. Tomás de Rifá sobre las tierras marjales de la villa de la Puebla.* Archivo del Palacio Real de Madrid. Caixa 7517, exp. 32.
13. RIFÁ, T. De. *Plano de las marjales y prados de S.M. en la villa de La Puebla en el Reino de Mallorca.*1816. Madrid. Archivo del Museo Naval, E-49-36./Archivo General de Palacio, sgt.4734.
14. MANERA ERBINA, C. El "Fruto de la Industria" y el contraste de la manufactura: la industria mallorquina que conoció Bartolomé Sureda, pp.49-51. In Bartolomé Sureda, *Catàleg Exposició: arte e industria en la ilustración tardía.* 2000
15. Archivo General de Palacio. Caixa 7517, exp. 47.
16. Copia del expediente instancativo sobre la adquisición de la Albufera de la Villa de La Puebla n° 2. Archivo General de Palacio. Capsa 7518, exp. 123.
17. Dictamen de D. Juan Sorá y D. Bartolomé Sureda en 3 de Octubre de 1830. Remitido original á la secretaria de la Mayordomía Maior de S.M. en 24 de Diciembre de 1830 acompañado del Mapa ó plan general de que se hace merito. Archivo del Palacio Real. Caixa 7517, exp. 14(a).
18. SUREDA, B.&SORÀ, J. Plano de la Albufera grande de Alcudia y prados circunvecinos levantado en 30 de agosto de 1830. Archivo del Palacio Real de Madrid. (Mapas, planos y dibujos, 473)
19. MAS I VIVES, J. Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans (1767-1831) Biografía d'un il·lustrat liberal.
20. Archivo General de Palacio. Caixa 7530, exp. 709
21. SORÁ, J. Plano de la Albufera sita en término de la ciudad de Alcudia en la Isla de Mallorca. 1852. Madrid, Archivo General de Palacio, mapas, planos y dibujos, 4814.
22. (Bouvi&Verniere) Archivo General de Palacio, Caixa 7530, exp. 709.
23. A.H.R. (AT) fardell 309
24. LÓPEZ MONTALVO, A. Memoria del desecamiento de la Albufera de Alcudia en Mallorca y terrenos inmediatos, formado con el plano correspondiente, en virtud de Orden de la Dirección Gral. de Obras Públicas de 25 de Enero de 1852. Palma. 1853
25. Gaceta de Madrid. Año de 1859. Martes 26 de junio. Número 179.
26. VILLAVERDE, J.M^a DE. Memoria descriptiva de las obras de desagüe y saneamiento de la Albufera de Alcudia en la Isla de Mallorca. 1857.
27. VILLAVERDE (Op.Cit.)
28. Reseña Sanitaria del mes de julio de 1862. Diario de Palma, Núm. 231.

29. MASCARÓ, F. (Op.Cit.) pp.59-62.
30. BARCELÓ. Realidad i Mito...(Op.Cit.) pàg.6
31. BARCELÓ. Realidad i Mito...(Op.Cit.) pàg.6
32. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 1819, exp.155
33. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7530, exp. 709.
34. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7530, exp. 709.
35. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7530, exp. 709.
36. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7530, exp. 709.
37. Sa Marjal, núm. 23. pp.161-170 (1910)
38. Sa Marjal, núm. 91. pp. 97- 105 (1916)
39. Archivo Palacio Real. Caixa 7530, exp. 709.
40. Diario de Palma. Reseña sanitaria del mes de mayo. 30 de junio de 1862. Núm.178
41. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7530, exp.709
42. Archivo General de Palacio. Madrid.Caixa 7530, exp.709. (de l'expedient de José Leal i Antonio Canut, 1855)
43. RUIZ BLANCO, JOSEF ALEX^o. Juez pribatibo, Director y Conservador de la Acequia RI. En Alcira, y de la del Proyecto de nuebos riegos en el Reyno de Valencia. Plan de repoblacion de la Ciudad de Alcudia: establecimiento en terrenos incultos; y Desague de los pantanosos, que presenta a la Junta Superior de Mallorca.
44. FERRER i FLÓREZ, Miquel. Un metge agossarat: Joan Reynés Ferrer, 1801-1882, metge d'Alcúdia.
45. FAJARNÉS i TUR, ENRIQUE. DESPOBLACIÓN DE ALCUDIA. Conferencia dada en el Colegio Médico-farmacéutico de Palma de Mallorca el día 11 de Noviembre de 1898.
46. SERRA I CIFRE, F.M^a. Alcúdia al Segle XVIII i primera meitat del XIX. Una època de crisi. Alcúdia 1988.
47. PICORNELL,C.&GINARD,A. John Frederic Latrobe Bateman. S'Albufera de Mallorca. Monog. de la SHNB Núm.4. MARTÍNEZ TABERNER,A.;MAYOL SERRA,J. (eds).1995.
48. Diario de Palma núm. 179. 7/8/1863.
49. POU BONET, E. Revista de Obras Públicas. 1872. 20, Tomo I (23): 268-269.
50. Diario de Palma, 6 maig 1865. Núm. 108
51. WARING,H.R. The drainage, irrigation, and cultivation of the Albufera of Alcudia, Majorca; and application of the common reed as a material for paper. London.1878.
52. Diario de Palma, 2 de desembre 1868. Núm. 278
53. MATEU VIVES, P. El cançoner de s'Albufera. Primeres Jornades de cultura popular a les Balears. Aj. de Muro i UIB. 1993.
54. "CORRÓ", SERRA,P.A. Revista Sa Marjal núm.91, pàg.101. Any VIII. Sa Pobla
55. Minutes of proceedings of the institution of civil engineers; with other selected and abstracted. Vol.97. London 1889.
56. "CORRÓ", SERRA,P.A. Revista Sa Marjal núm. 23, pàg.169. Any II. Sa Pobla
57. LLIMONA,J.; GUAL DE TORRELLA,M. Memoria-Informe.1941 A.H.R. (AT) Fardell 294.
58. CREMADES,E.;BENEYTO,L. Memoria descriptiva de la finca agrícola Albufera de Alcudia (en la Isla de Mallorca). Madrid.1901.